

УДК 371.135(075.8)

Юлія Кулінка

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ Я. А. КОМЕНСЬКОГО В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Вивчення історії розвитку педагогічних ідей набуває особливого значення, якщо вони якісно інтерпретуються з метою ефективного застосування в системі освіти сьогодення. Педагогічна спадщина Я. А. Коменського є невичерпним джерелом в цьому розумінні проблеми теоретичного осмислення педагогіки минулого. Звернення до ідей великого чеського педагога, який вважається засновником педагогіки нового часу, є надто актуальним на сучасному етапі перегляду основних підходів до організації виховання підлітків.

Імпонує нашому часові розгляд великим педагогом виховання як однієї з найважливіших передумов встановлення справедливих дружніх відносин між людьми та народами, тобто людина в процесі виховання в шкільному віці має бути підготовлена до подібних взаємин. Процес виховання школярів повинен передбачати формування моделі толерантних моральних стосунків.

Більшість педагогів пов'язували становлення особистості не з дією на неї оточуючого середовища та обставин, а з цілеспрямованими та організованими діями спеціально підготовлених людей (Л. Сенека, М. Монтень), визнаючи те, що важлива роль у вихованні дітей належить саме соціалізації. Поради стосовно розв'язання різного роду суперечностей у вихованні знаходимо у працях Я. А. Коменського, чії погляди на превентивне виховання постійно збагачуються, поглиблюються і сьогодні не втрачають своєї значущості та актуальності.

Формування мети статті – аналіз поглядів Я. А. Коменського на мету виховання та використання провідних ідей чеського педагога щодо організації превентивного виховання з підлітками.

Новий час (XVII ст.) знаменував новий етап у розвитку людської цивілізації. У цей період обґрунтовуються головні положення теорії навчання і виховання, шкільного життя. Видатний педагог Я. А. Коменський (1592–1670) головну мету школи вбачав в освіченості розуму, в розвінчанні темряви неосвіченості, помилок і гріхів людини. Він вважав, що школа покликана вчити так, щоб «напій науки ковтався без побоїв, без насилля, без відрази, словом привітливо та приязно». Успіх навчально-виховного процесу Я. А. Коменський пов'язував з мистецтвом попереджати порушення дисципліни підлітками. На його думку, немає нічого складнішого, аніж перевиховання невихованої людини.

Завданням кожної християнської держави, стверджував Я. А. Коменський, повинна стати «загальна освіта юнацтва» [4, с. 35].

Головне для нього – уникнути «спокуси» історичних умов того часу: зведення людини до його станового вигляду, до знаряддя національно-державних і релігійних інтересів і цілей, а його виховання – до підготовки людини, до виконання його суспільних ролей, соціальних функцій.

Я. А. Коменський обґрунтував демократичну та гуманістичну ідею загального, загальнолюдського виховання, що протягом не одного століття була і залишається «дороговказом» у відстоюванні загальної освіти як невід'ємного права кожної людини.

У концепції Я. А. Коменського людина поміщена в «мікросвіт», наділена владою над речами і відповідальністю за свою діяльність в «мікросвіті». Трудова практична діяльність людини в тій чи іншій сфері життя суспільства – це «мистецтво», а шлях до мистецтва – «наукова освіта», що дає знання про навколишній світ природи, суспільства, про справи і працю людини у суспільстві.

Підліток є складним світом, «мікркосмом». Його внутрішнє життя – це боротьба добрих і злих начал, моральності та пороків, в якому проявляють себе бажання і пристрасті, що керують волею. Спрямувати природний дар – свободу волі – до істинно людського: розуму, моральності, чеснот, що складають мету та завдання превентивного виховання підлітків.

Християнсько-антропологічна концепція людини, як базова в педагогічній системі Я. А. Коменського, зумовила гуманістичний характер всієї системи. Мета виховання визначена на основі визнання самоцінності людини, антропо-орієнтована; в задачах виховання домінує духовно-моральна спрямованість розвитку особистості.

Педагогічна система Я. А. Коменського – це «сувора» педагогіка, вона передбачає ставлення до вихованця як свідомого, діяльного, відповідального у своїх думках і вчинках, вона стверджує ідею педагогічної діяльності як складного розвитку людського в підростаючому поколінні. Педагогічна система Я. А. Коменського оптимістична, пронизана світлом віри в можливість людини і можливість виховання, в перспективі розумного «гуртожитку людського», об'єднання «піднесених, мужніх, великодушних людей».

В ієрархії завдань виховання вищі щаблі Я. А. Коменський пов'язував з безпосереднім зверненням до внутрішнього світу людини, його виховання духовності. Ціннісним ставленням до знань пронизаний весь освітній процес.

На кожній віковій ступені вводяться етичні та теологічні уявлення і правила, норми поведінки, призначення яких – одухотворити внутрішнє життя вихованця ціннісним ставленням до людей, до самого себе. У системі цінностей, що необхідні гуманній особистості, Я. А. Коменський спеціально виділив «кардинальні чесноти», виношені в християнській етиці середньовіччя: мудрість, помірність, мужність, справедливість.

У мистецтві розвивати і підвищувати духовність людини педагог прагнув до формування моральності і благочестя – безперестанного духовного життя та практичної діяльності людини: «Чесноти навчаються, постійно здійснюючи чесне» [1, с. 12].

У такому ключі – людина сама вибудовує свій внутрішній світ, керуючись «шістнадцятьма правилами мистецтва розвивати моральність».

Вихователь, орієнтований на стимулювання самодисципліни вихованця (стримування потягів, нетерплячості, гніву тощо), моральних прагнень (справедливість по відношенню до інших людей, готовність поступитися, зробити послугу, надати користь своїми послугами можливо більшій кількості людей та ін.). Його інструментами є і повчання, і «прикладі порядного життя», і вправи, головне ж – організація впорядкованої, різноманітної, морально спрямованої діяльності, достатньо тривалої, щоб закласти звички до праці, корисних занять, що протистояли б ліні та неробству.

Скарбниця моральної мудрості і благочестя для вихователя і вихованця – святе письмо і роздуми великих людей. «Чому і як потрібно уникнути заздрощів? Якою зброєю захищати серце від печалей і людських нещасть? Як стримати радість? Яким чином стримувати гнів, стримати злочинну любов?» [3, с. 228]. Привівши цей перелік думок, Я. А. Коменський орієнтує вчителя на стимулювання напруженого, морально спрямованого, свідомого внутрішнього життя вихованців, де він намагається подолати слабкості й вади, протистояти руйнівній силі негативних почуттів, потягів, зберегти душевну рівновагу.

При цьому виразно і чітко позначені і «пред'явлені» вимоги до вихованця як до духовно-моральної особистості. Для гуманіста Я. А. Коменського це аж ніяк не прояв авторитарності, насилля над особистістю. У його антрополого-педагогічної концепції, за людиною, «подібною до образу Божого» завжди залишається право вільного вибору між добром і злом. Водночас виховання покликане максимально допомогти визначитися з моральною позицією, «захистити молодь від усіх спокус до етичної зіпсованість», навчити «переборювати самих себе» тощо [1, с. 24].

У зв'язку з цим і у вченні про шкільну дисципліну педагог звертається до «мистецтва виявляти суворість», домінуванні установки на самодисципліну, на таку суворість, яка б користувалася ласкою і перетворювалася в любов, а головне – на створення в школі атмосфери «щирого і відкритого відношення», «панування бадьорості й уваги як у вчителів, так і в учнів», «любові і бадьорості», коли не потрібно було б робити щось проти волі, за примусу, а давалося б все самостійно і добровільно, коли учні любили і поважали б своїх вихователів, «охоче дозволяли вести себе туди, куди належить, ... і самі до того ж прагнули» [2, с. 81].

Слід акцентувати увагу на тому, що педагог нового часу наголошував на необхідності залучення дітей до діяльності, створення таких умов, за яких вони могли б діяти, адже бездіяльність небезпечна для морального стану молодої людини, і, як вважав Я. А. Коменський, не може сприяти тому, що діти робитимуть погане.

Доцільна організація діяльності учнів стане однією з найактуальніших проблем сучасності, адже дії необхідно вчитися дією, наголошував великий педагог.

Надаючи певного значення належному повчанню, Я. А. Коменський нарікав на те, що освіта в його часи підтримувалася скоріше словами, ніж реально, часто заповнювалася «лушпинням пустих слів» [3]. Як бачимо, за часів Я. А. Коменського проблема словесного впливу стояла так же гостро, як і сьогодні. Не зменшуючи значення слова вчителя у формуванні особистості, ми повинні пам'ятати про те, що процес виховання ще в більшій мірі, ніж процес навчання, потребує постійного зворотного зв'язку, який ми можемо здійснити тільки у процесі діяльності. В односторонньому словесному вихованні, яке захоплює школу сьогодення, не вистачає живої, захоплюючої дух справи, за словами педагога, «розумних емоцій». Словесне виховання на сучасному етапі втрачає своє значення ще і тому, що у практиці роботи школи воно часто не виконує в повній мірі пізнавальної функції. Відмова від користування пізнавальними можливостями виховного впливу є чи не основною з причин недоліків виховної роботи в школі, оскільки у такому вигляді вона не приводить до розвитку особистості.

До основних засобів морального виховання відносить приклади порядного життя батьків, учителів, товаришів (основа моральності); моральні правила і настанови, взяті зі священного писання та висловлювань мудреців; вправи і привчання; дисципліна.

Шкільну дисципліну Я. А. Коменський розглядає і як незмінний порядок шкільного життя, обов'язковий для всіх, і як умову для правильної постановки навчання і виховання, і як систему покарань, засіб впливу на школярів. «Школа без дисципліни є млин без води» [3, с. 274].

У поглядах на шляхи досягнення дисципліни Я. А. Коменський стоїть на гуманістичних позиціях. Він вважає, що «застосовувати дисципліну треба не для того, щоб покарати, а щоб той, хто провинився, не робив поганих вчинків». Це робити потрібно так, щоб сам учень, який провинився, зрозумів, що покарання призначається йому для його ж власного блага, і «відносився до покарання тільки як до прописаних лікарем гірких ліків» [1, с. 28].

Але, будучи гуманістом, Я. А. Коменський проявляє непослідовність щодо тілесних покарань. Він строго забороняє застосовувати їх як покарання за навчання. Я. А. Коменський виступає проти тілесних покарань і щодо виховання, але допускає їх як крайні заходи у трьох випадках:

- за богохульство, за все, що спрямоване проти Бога;
- за вперту неслухняність і свідому непокору вчителю;
- за чванство, недоброчливість, відмову допомогти товаришеві у навчанні.

Головним засобом дисциплінування Я. А. Коменський називає авторитет учителя, який повинен бути таким, щоб учню було гріх його не послухати. Для цього учитель повинен завжди йти попереду і вести за собою учнів. До вчителя і до вчительської професії Я. А. Коменський ставить високі вимоги.

У свою чергу, педагог повинен бути готовий морально, психологічно, теоретично і практично до встановлення стосунків зі своїми вихованцями на засадах співдружності. Для розв'язання цієї проблеми також необхідно створити умови діючої моделі у педагогічних навчальних закладах. Найважливішим з них вважаємо укладання такої системи підготовки майбутнього вчителя, коли він постійно має можливість актуалізувати набуті теоретичні та методичні знання у практичній діяльності з учнями і бачити при цьому результати своєї праці на позитивному емоційному фоні.

Загалом, педагогічну систему Я. А. Коменського можливо представити як гуманістичну модель педагогічного процесу, мета якої є ціннісно-спрямований розвиток природних сил і здібностей підрастаючого покоління.

Мета реалізується в організації життєдіяльності вихованців у морально здоровому, духовно багатому, стимулюючому різнобічний розвиток середовищі: у системі різноманітних видів діяльності, що відповідають природовідповідності та розвитку сил і здібностей, людського в людині, в системі гуманних відносин між вихованцями, відносин взаємодії педагога і учнів як суб'єктів педагогічного процесу, в наростаючій суб'єктності вихованців, що переводить мета і завдання педагогічного процесу в їх власні цілі і завдання, а виховання «переростає» в самовиховання.

Результат педагогічного процесу – досягнутий вихованцем рівень його особистісного індивідуального розвитку, включаючи самосвідомість, самовизначення, потреби і здатності до подальшого саморозвитку, самоосвіти, самовиховання. Свобода розвитку особистості вихованця забезпечується рівними для кожного можливостями саморозвитку, «ненасильницьким» педагогічним впливом. Ця модель чітко виявляється в зразкових, високоефективних виховних системах минулого, органічно вписується в сучасні пошуки гуманізації школи, що свідчить про універсальність педагогічних відкриттів Я. А. Коменського.

Побудова сучасної системи освіти з використанням цих ідей Я. А. Коменського здається нам перспективною і може привести до того, щоб навчальні заклади дійсно стали «майстернями людей».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коменский Ян Амос, Локк Джон, Руссо Жан-Жак, Песталоцци Йоганн Генрих. Педагогическое наследие / сост. В. Кларин, А. Джуринский. – М. : Педагогика, 1988. – 416 с.
2. Педагогічна спадщина Я. А. Коменського і перспективи розвитку народної освіти : тези доповідей і повідомлень міжвузівської науково-теоретичної конференції 16–18 квітня 1992 року / під ред. І. Стогній. – Переяслав-Хмельницький, 1992. – 164 с.
3. Пискунов А. И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : [учеб пособие для студентов пед. ин-тов] / сост. и авт. вводных статей А. Пискунов. – М. : Просвещения, 1981. – 528 с.
4. Сманцер А. П. Становление и развитие превентивной педагогики как науки / Сманцер А. // Превентивная педагогика: методология, теория, методика / А. Сманцер, Е. Рангелова. – Минск : БГУ, 2008. – С. 20–51.